

КРАВЧУК А. С.,

аспірант

*(Інститут економіко-правових**досліджень імені В. К. Макутова**Національної академії наук України)*

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.14>**ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАХИСТУ
ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Стаття присвячена аналізу існуючих наукових досліджень, чинної нормативної бази та судової практики стосовно правового статусу органів державної влади як суб'єктів захисту інтересів держави в господарському суді. Також проаналізовані особливості доступу до правосуддя органів державної влади, зокрема, увага приділяється господарській компетенції та господарській процесуальній правосуб'єктності органів державної влади як передумовам участі в господарському процесі. Зокрема, аналізується співвідношення термінів «господарська правоздатність», «господарська компетенція» та «господарська правосуб'єктність». Доведено, що органи державної влади є не єдиними, проте основними суб'єктами захисту інтересів держави у господарському судочинстві. Крім того, акцентується, що під органами державної влади, які уповноважені звертатися до господарського суду за захистом інтересів держави, розуміються органи виконавчої влади різних рівнів. Наголошується, що позови, з якими органи державної влади звертаються з метою захисту інтересів держави, є неособистими; при цьому, результатом ухвалення господарським судом рішення на користь держави в особі органу державної влади завжди є відновлення порушеного інтересу держави, проте, таке рішення не завжди стосуватиметься інтересів безпосередньо позивача, тобто державного органу. Автором також надано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання захисту інтересів держави в господарському суді органами державної влади, в тому числі обґрунтована доцільність віднесення безпосередньо до учасників справи органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб; запропоновано законодавчо закріпити поняття «господарська процесуальна правосуб'єктність» з метою приведення законодавства у відповідність до сталого підходу судових органів та доктринальної науки.

Ключові слова: *доступ до правосуддя; орган державної влади; господарська компетенція; господарська процесуальна правосуб'єктність; неособистий позов.*

Kravchuk A. S. State authorities of Ukraine as subjects of protection of the interests of the state in commercial litigation

The article is devoted to the analysis of existing scientific research, the current regulatory framework and judicial practice regarding the legal status of state authorities as subjects of protection of state interests in commercial courts. The features of access to justice of state authorities are also analysed, in particular, attention is paid to the commercial competence and commercial legal personality of state authorities as prerequisites for participation in the commercial litigation. In particular, the correlation of the terms “commercial legal capacity”, “commercial

competence” and “commercial legal personality” is analysed. It is proved that state authorities are not the only, but the main subjects of protection of state interests in commercial litigation. In addition, it is emphasized that the state authorities authorized to apply to the commercial court to protect the interests of the state are understood as bodies of executive power of various levels. It is emphasized that the claims that state authorities file in order to protect the interests of the state are impersonal; at the same time, the result of the adoption of a decision by a commercial court in favour of the state in the person of a state authority is always the restoration of the violated interest of the state, however, such a decision will not always concern the interests of the plaintiff directly, that is, the state authority. The author also provides proposals for improving the legal regulation of the protection of the interests of the state in a commercial court by state authorities, including the justified expediency of referring directly to the participants in the case of bodies and persons who are granted the right by law to apply to the court in the interests of other persons; it is proposed to legislatively consolidate the concept of "commercial procedural legal personality" in order to bring the legislation into line with the sustainable approach of judicial bodies and doctrinal science.

Key words: *access to justice; state authority; commercial competence; commercial procedural legal personality; impersonal claim.*

Постановка проблеми. Частина третя статті 124 Конституції України гарантує, що у випадку наявності юридичного спору право на доступ до правосуддя мають всі суб'єкти правовідносин, які виникають у державі, в тому числі органи державної влади. Однак, право органів державної влади звертатися до господарського суду в інтересах держави є обмеженим та характеризується низкою особливостей, пов'язаних із статусом органів владних повноважень. Водночас, ефективна реалізація зазначеними органами захисту державних інтересів у господарському судочинстві є необхідною складовою забезпечення економічної безпеки держави.

Законодавчі неузгодженості та практичні проблеми в захисті інтересів держави органами державної влади можуть стати перешкоджаючими чинниками в посиленні економічного зростання, забезпеченні балансу приватних та публічних інтересів в економіці країни тощо. Викладене вказує на необхідність додаткового теоретичного осмислення правового становища органів державної влади як захисників інтересу держави у господарському суді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діяльність органів державної влади як суб'єктів, через які держава реалізує свої завдання та функції, була предметом дослідження представників різних галузей юридичної науки. Господарсько-правові аспекти діяльності органів державної влади досліджували Задихайло Д.В., Задихайло Д.Д., Захарченко А.М., Мамутов В.К., Орлова І.М., Щербина В.С. тощо. Окремі питання процесуального статусу органів державної влади як таких, що можуть звертатися до суду в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах, також були предметом дослідження низки вчених, серед яких варто виділити роботи Беляневич О., Джафарової М.В., Ніколенко Л.М., Степанової Т.В., Хатнюк Н.С. тощо. Водночас, комплексного дослідження, присвяченого проблематиці реалізації органами державної влади права на захист інтересів держави в господарських судах, досі проведено не було.

Постановка завдання. Метою цієї статті є комплексний аналіз існуючих наукових розробок та законодавчих норм, які регулюють захист інтересів держави в господарському процесі органами державної влади, виявлення недоліків та неузгодженостей законодавства, а також напрацювання пропозицій щодо удосконалення правового регулювання такого захисту.

Результати дослідження. Господарсько-процесуальний вимір права на судовий захист має певні особливості, які зумовлені не лише положеннями господарського процесуального

законодавства, але й сферою господарювання, видами і статусом учасників господарських відносин, особливостями господарської діяльності [1, с. 132]. Принцип доступу до правосуддя у господарському процесі розкривається через положення статті 4 Господарського процесуального кодексу України (надалі також – ГПК України) «Право на звернення до господарського суду», яка, зокрема, у своїй третій частині визначає, що до господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Положення статті 53 ГПК України у свою чергу закріплює, що у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах та брати участь у цих справах.

Як відомо, держава набуває і здійснює законні права та обов'язки через відповідні органи, які діють у межах їхньої компетенції, встановленої законом. Виходячи з цього, ГПК України у частині четвертій статті 56 закріплює, що держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції.

З огляду на наведені законодавчі норми, саме органи державної влади мають розглядатися як основні суб'єкти захисту інтересів держави у господарському судочинстві.

Зазначимо, що термін «орган державної влади» широко використовується у законодавстві України, в тому числі і в Конституції, водночас визначення самого поняття у чинному законодавстві відсутнє. Науковці здебільшого збігаються у думці, що терміни «орган державної влади», «орган держави» та «державний орган» вживаються як синоніми. Також вказується, що в чинному законодавстві терміни «органи виконавчої влади» і «органи державного управління» використовуються як рівнозначні при визначенні адміністративно-правового положення відповідних органів [2, с. 146].

Необхідно акцентувати увагу, що господарські спори, в яких захисту потребують інтереси держави, найчастіше пов'язані з питаннями використання державної власності, адже майно, що перебуває у державній (публічній) власності, є матеріальною основою діяльності держави в сфері економіки. Відповідно до чинного законодавства України основні повноваження з управління майном, яке перебуває у державній власності, покладається на Уряд України (Кабінет Міністрів України) та центральні органи виконавчої влади.

З огляду на зазначене, під органами державної влади, які уповноважені звертатися до господарського суду за захистом інтересів держави, здебільшого розуміються органи виконавчої влади різних рівнів.

Стаття 41 Господарського процесуального кодексу закріплює перелік учасників справи, визначаючи, що у справах позовного провадження учасниками є сторони та треті особи. Крім того, визначається, що у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

У даному випадку статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб характеризується певною невизначеністю. Так, наприклад, орган державної влади, який звернувся до господарського суду з метою захисту інтересів держави, набуває статусу та, відповідно, всіх процесуальних прав та обов'язків позивача. Водночас у розумінні частини третьої статті 41 ГПК України він є «органом, якому законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб», а не учасником справи. На наш погляд, такий підхід законодавця є дискусійним, тому вважаємо за доцільне віднести безпосередньо до учасників справи органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

За своєю суттю позови органів державної влади для захисту інтересів держави є такими, в яких особа, що звернулася до суду за захистом, не є безпосереднім вигодонабувачем. В юридичній науці такі позови називають неособистими [3, с. 79]. Науковці наголошують, що право на звернення до господарського суду з неособистим позовом є обмеженим

та повинно бути прямо передбачене законодавчими актами України. При цьому підкреслюється, що такі позови переважно відновлюють порушені інтереси як позивача, так і держави або суспільства в цілому [4, с. 107]. Проте ми не можемо повністю погодитися з останнім твердженням, адже хоча у випадку подання до господарського суду позову в інтересах держави її уповноваженим органом позивачем визнається саме орган, який звернувся до суду, інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді, що було підкреслено Конституційним Судом України [5].

Таким чином, ухвалення господарським судом рішення на користь держави в особі позивача – державного органу, матиме наслідком відновлення порушеного інтересу держави, але зовсім не обов'язково стосуватиметься інтересів самого позивача.

Необхідно зауважити, що суди неодноразово наголошували, що у випадку, коли держава вступає у цивільні (господарські) правовідносини, вона має цивільну правоздатність на рівні з іншими учасниками цивільних правовідносин. Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через відповідні органи, які діють у межах їхньої компетенції. Велика Палата Верховного Суду також звертала увагу, що і в судовому процесі, зокрема в цивільному, держава бере участь у справі як сторона через відповідний її орган, наділений повноваженнями у спірних правовідносинах. Такий же висновок справедливий щодо господарського процесу [6].

Як бачимо, вища судова інстанція у господарських справах звертається до поняття компетенції державного органу як умови представлення інтересів держави у господарських правовідносинах та господарському процесі.

У наукових колах відсутня однозначність щодо змісту поняття «компетенція». Дехто з науковців розглядає компетенцію органів державної влади як їх повноваження – права та обов'язки або правообов'язки [7, с. 131]. Інші визначають компетенцію як предмет відання, коло юридичних справ, які відповідний орган державної влади має змогу вирішувати [8, с. 59]. Ще одна умовна група вчених тлумачить компетенцію більш широко, відносячи до неї, крім предметів (сфер) відання та повноважень (прав та обов'язків), територіальні масштаби діяльності органів держави й органів місцевого самоврядування [9, с. 121–122]; їх функції [10, с. 17] тощо. У свою чергу, Задохайло Д.Д. стверджує, що компетенція органу державної влади має включати в себе визначення: предмету відання; функцій; завдань та інших підстав здійснення повноважень; кола повноважень; процесуальної форми здійснення повноважень. При цьому, функції органу держави, на думку дослідника, займають центральне місце для формування змісту компетенції [11, с. 90].

Найбільш обґрунтованим та таким, що найкраще відображає сутність категорії компетенції, нам здається підхід, прихильники якого стверджують, що компетенція характеризується сукупністю закріплених юридично прав і обов'язків (повноважень) органів влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування), їхніх посадових осіб з приводу вимоги певної поведінки від фізичних і юридичних осіб та предметів відання, закріплених Конституцією України, законами України та підзаконними нормативними актами (компетенційними законодавчими актами) [12, с. 196].

У господарсько-правовій науці використовуються терміни «господарська правоздатність», «господарська компетенція» та «господарська правосуб'єктність», при цьому дискутуються питання як змісту цих понять, так і їх співвідношення між собою. Ми підтримуємо позицію науковців-господарників, які підкреслюють, що хоча господарська правоздатність визнається елементом господарської правосуб'єктності, поняттям господарської компетенції вона не охоплюється. Ці два елементи господарської правосуб'єктності існують паралельно, не пересікаючись одне з одним, і включають усі господарські права й обов'язки учасника господарських відносин [13, с. 133].

Органи державної влади, наділені господарською компетенцією, визначаються особливим статусом. Так, аналізуючи національну економіку як об'єкт господарсько-правового

регулювання, Задихайло Д.В. стверджував, що специфіка публічних інтересів щодо того чи іншого сегменту сфери господарювання на певному етапі призводить до виникнення державних суб'єктів організаційно-господарських повноважень зі спеціальною господарською компетенцією саме для здійснення спеціального організаційно-господарського впливу на визначений сегмент сфери господарювання [14, с. 47].

Необхідно зазначити, що у контексті дослідження питання захисту інтересів держави в господарському судочинстві органами державної влади, в першу чергу нас цікавить не загальноправова, а процесуальна правосуб'єктність цих органів, наявність якої є безумовною вимогою для звернення до суду. Верховний Суд сформував сталу позицію щодо господарської процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, які у господарському судочинстві здійснюють захист прав, свобод та інтересів інших осіб, до яких відносяться і органи державної влади у разі звернення за захистом державних інтересів. Так, наприклад, у постанові КГС ВС від 22 жовтня 2019 року у справі № 926/979/19 суд зазначив, що передумовою участі органів та осіб, передбачених статтею 53 Господарського процесуального кодексу України, в господарському процесі є набуття ними господарського процесуального статусу органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, та наявність процесуальної правосуб'єктності, яка передбачає процесуальну правоздатність і процесуальну дієздатність. На відміну від осіб, які беруть участь у справі, відповідні органи та особи повинні бути наділені спеціальною процесуальною правоздатністю [15].

Т.В. Степанова під господарською процесуальною правосуб'єктністю визначає здатність безпосередньо чинити процесуальні дії, здійснювати свої процесуальні права та обов'язки [16, с. 110]. Курандо К.В. уточнює поняття процесуальної правосуб'єктності та визначає її як сукупність об'єктивної здатності мати процесуальні права та нести обов'язки сторін та інших учасників судового процесу на підставі законодавства України, а також суб'єктивної можливості здійснювати свої процесуальні права та обов'язки сторонами та іншими учасниками процесу в залежності від їх бажання та внутрішнього переконання судді, яке повинно базуватися на Конституції та законі [17, с. 34].

Отже, зазвичай процесуальну правосуб'єктність розуміють як поєднання процесуальної правоздатності та процесуальної дієздатності. При цьому, функціональний зв'язок господарської процесуальної правоздатності та господарської процесуальної дієздатності полягає у тому, що друга фактично є засобом реалізації першої.

Правники дотримуються думки, з якою ми не можемо не погодитися, що можливість бути позивачем і відповідачем у суді є процесуальною складовою правосуб'єктності осіб, а процесуальні правоздатність та дієздатність є складовими загальноправових правоздатності й дієздатності [16, с.410]. При цьому, господарську процесуальну правосуб'єктність прийнято поділяти на загальну (універсальну), яка притаманна позивачу та відповідачу, та спеціальну, якою володіють органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у суді [16, с. 112]. Останні не мають універсальної правосуб'єктності, оскільки можуть з'явитися у господарському процесі лише у випадках, встановлених чинним законодавством.

Необхідно звернути увагу, що господарське процесуальне законодавство не об'єднує поняття господарської процесуальної правоздатності та господарської процесуальної дієздатності під єдиним терміном "господарської процесуальної правосуб'єктності". Здається доцільним закріпити поняття процесуальної правосуб'єктності законодавчо, адже використання цього терміну вже є сталим не лише у доктринальній науці, але й у правозастосовній практиці, тож відсутність його законодавчого закріплення представляється нелогічною.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можемо констатувати, що органи державної влади є не єдиними, але основними суб'єктами, на які покладено обов'язок захищати інтереси держави в господарському суді. Специфіка таких господарських спорів обумовлена тим, що держава своїми діями не може безпосередньо здійснювати в суді свої процесуальні права та обов'язки. Саме через процесуальні дії прокурора чи органу державної влади виражається процесуальна дієздатність держави. При цьому, ефективно представництво

інтересів держави в суді є необхідною складовою комплексу дій держави щодо забезпечення засад внутрішньої політики в економічній сфері.

Водночас, на відміну від учасників справи з приватним характером зацікавленості, правосуб'єктність органів державної влади обмежена законом. Правове регулювання участі і процесуального статусу органів державної влади у господарському судочинстві є досить складним, саме тому суд має вирішувати питання про наявність у відповідного органу необхідної правосуб'єктності та про правомірність подання ним позову (заяви), апеляційної чи касаційної скарги, у кожному випадку звернення органу державної влади за захистом інтересів держави окремо.

Список використаних джерел:

1. Павлюченко Ю.М. Право на судовий захист у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1. Т.2. С. 128–140.
2. Чмелюк В.В. Роль місцевих державних адміністрацій та місцевих рад в системі органів виконавчої влади України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 142–147.
3. Беляневич О. Неособистий позов як процесуальний засіб захисту публічних інтересів у господарському судочинстві. *Юридична Україна*. № 2. 2006. С. 78–82.
4. Коваленко Т.С. Процесуальні позивачі на захисті неособистих інтересів у господарському судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 104–109.
5. У справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>.
6. Постанова ВС від 08 травня 2024 року у справі № 914/2635/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119212008>.
7. Владовська К.П. Доктринальні підходи до визначення поняття компетенції адміністративного суду. *Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 61. Т. 1. 2020/ С. 130–133.
8. Адміністративне право України / за ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2001. 528 с.
9. Борденюк В.І. Деякі проблеми законодавчого визначення повноважень місцевого самоврядування в Україні. *Ідеологія державотворення в Україні: історія та сучасність* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 листопада 1996 р.). К., 1997. № 1. С. 118–129.
10. Лисенков С.Л. Основи правознавства. Київ : Либідь, 2000. 392 с.
11. Задихайло Д.Д. Кабінет Міністрів України як суб'єкт економічної системи: конституційно-правові засади : моногр. Харків : Юрайт, 2013. 192 с.
12. Ткаченко А.О. Поняття компетенції державного органу. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 192–197.
13. Гарагонич О.В. До питання про сутність господарської правоздатності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №4. С. 132–136.
14. Задихайло Д.В. Національна економіка як органічний цілісний та структурований об'єкт господарсько-правового регулювання. *Другі наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 3 липня 2020 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ : НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2020. С.45–52.
15. Постанова КГС ВС від 22 жовтня 2019 року у справі № 926/979/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211581>.
16. Степанова Т.В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : монографія. НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Одеса : Фенікс, 2017. 494 с.
17. Курандо К.В. Захист прав та законних інтересів іноземних осіб у господарському процесі України : дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, Одеса, 2021. 236 с.

